

סבו; ואילו לפי המהר"ם אין כבוד החי עדיף מכבוד המת, ולכן על הנכד לומר קדיש על סבו, גם בניגוד לכבוד אביו. ומכיון שהדבר ספק, יש לומר "שב ואל-תעשה עדיף".

אך כשהאב מסכים, מן הראוי שהנכד יאמר קדיש, ואז אדרבה, טוב שהנכד הוא שיאמר את הקדיש על סבו מאשר שאביו, חתנו של הנפטר, יאמר את הקדיש על חותנו. כי הנכד מצווה על כבוד סבו יותר משאביו מצווה על כבוד חותנו. ומה גם שבני בנים הרי הם כבנים, והוא יזכה את סבו באמידת הקדיש. וא"כ מן הראוי שהאב, חתנו של הנפטר, יסכים שבנו יאמר קדיש. ובפרט כאשר הוריו של החתן חיים, והם מקפידים על כך שבנם יאמר קדיש. ויש להם זכות להתנגד לכך שבנם יאמר קדיש, שהרי הם אינם חייבים בכבוד מחותנם. אך בנם, חתנו של הנפטר, מחוייב קצת בכבוד חותנו; ולכן עליו למחול ולאפשר לנכד לומר קדיש על סבו. ומכיון ש"שומר מצוה לא ידע דבר רע", אין לחוש שמא הנכד, באומרו קדיש, פותח פה לשטן (עי' לבוש, או"ח סי' קל"ג סעי' א').

הרמב"ז, שמשום כך כאשר מדובר על אב מול כלה, ששניהם חיים, האבל קודם. וצריך לומר שהאבל קודם ולא הכלה, אע"פ ששניהם שווים לכאורה, משום שנאמר (קהלת ז' ב'): "טוב ללכת אל בית אב מלכת אל בית משתה... והחי יתן אל לבו". כלומר, שהחסד עם האבל, יש בו גם תועלת מוסרית בכך שהאדם יזכור את יום המיתה.

וא"כ העולה מדברינו הוא שכבוד אביו החי קודם לכבוד הסב המת. אלא שאם האם רוצה שבנה יאמר קדיש, והאב מתנגד – יש כאן גם כבוד לאמו החיה. אך במקום שהם שקולים, אמרינן "שב ואל-תעשה עדיף".

תשובה

לפי מה שהבאנו לעיל (אות ד), הדבר תלוי במחלוקת שבין הנוב"י לבין הגרעק"א; ובעצם, הדבר תלוי במחלוקת בין המהר"ם לבין היש"ש: לפי היש"ש כבוד החי עדיף מכבוד המת, ולכן על הבן לכבד את אביו ולהימנע מלומר קדיש על

סימן לב

שינוי זמני בייעוד מעשר כספים

שהוריו אינם בארץ, נמצא במאזן שלילי גבוה בחשבון הבנק שלו והוא זקוק לעזרה כספית. החבר אינו מעוניין בקבלת הכספים לגמרי אלא בתורת הלוואה; וכאשר ירווח לו – יחזירם. שאלותינו א"כ הן:

א. האם במקום לתת את מעשר הכספים לצדקה ממש (שניתנת לגמרי ולא מחזירים אותה) מותר לתת אותו בהלוואה לאדם שמאוד נזקק לה; ורק אחרי שיחזיר את סכום ההלוואה, ינתן הכסף לצדקה ממש (עי' שניתן לו סכום כסף מסויים כנגד מעשר כספים שמצטבר

ראשי פרקים

שאלה

- א. הלוואת גמ"ח מול החזקת לומדי תורה
- ב. האם יש דין "מכרי תלמיד-חכם"?
- ג. מחוייבות לעני המצפה לעזרה

תשובה

שאלה (מכתב) *

עד עכשיו נהגנו לתת מדי חודש מעשר כספים לת"ח נזקקים. לפני מספר ימים נודע לנו שחבר,

* אדר א' תשנ"ה.

ה' ו') פסק כהיד אליהו. וכן מסתבר, שרק לענין כבוד אין דין תלמיד-חכם בימינו. אך הצורך לקיים תלמידי חכמים שיגדלו בתורה, גדול כיום לא פחות מבעבר, אם לא יותר; שכן "אם לא בריתי יומם ולילה, חוקות שמים וארץ לא שמתיו".

אלא שבמקרה שלכם המדובר רק בהעברה זמנית של הכספים לצורך הלוואת גמ"ח. ולענין ד', הלוואת גמ"ח, שהיא הגדולה במעלות הצדקה (סי' רמ"ט סעי' ו'), ובה "עולם חסד יבנה", דוחה לזמן ידוע את המצוה להחזיק לומדי תורה, ואח"כ תוכלו להחזיר לתלמידי חכמים את הכספים שהלוויתם, לכשיוחזרו לכם. אולם אם תלמידי החכמים תלויים בכס, ואין להם פרנסה אחרת, ומתוך כך הם עלולים להגיע לרעב – צ"ע אם הלוואת גמ"ח עדיפה במקרה כזה. (על ההבחנה בין גמ"ח קבועה לזמנית למדנו באהבת חסד, ח"ב פרק י"ח; וכך מובא בדרך אמונה, להגר"ח קנייבסקי, פרק ז' ס"ק כ"ז).

ג. האם יש דין "מכרי תלמיד-חכם"?

אם תלמידי החכמים שאתם תומכים בהם הם קבועים, יש כאן דמיון לדין "מכרי כהונה" (עיי' גיטין ל' ע"א). בירושלמי (גיטין פ"ג ה"ז) נאמר שאין מכר לעני. אך הרמב"ם (הל' מעשר פ"ז ה"ה) פסק שעני דינו ככהן, זמי שרגיל לתת לעני חייב להמשיך ולתת לו. (וכך פסק הש"ך, יו"ד סי' רנ"ז סעי' י"ג). ועיין תוס' (ב"ב קכ"ג ע"ב ד"ה הכא) שכתב שאסור להעביר תרו"מ מכהן שרגילים לתת לו לכהן אחר. וא"כ הוא הדין בגמ"ח. אלא שצ"ע מה האיסור להעביר מכהן לכהן?

ועיין היטב בתוס' (ב"ב שם) שהאיסור הוא מדין "מחוסר אמנה". מקורה של הלכה זו הוא במסכת ב"מ (מ"ט ע"א), שם נאמר שמי שהתחייב לתת לחבירו מתנה מועטת – אסור לו לשנות מדבריו. ואף מכרי כהונה זינם דומה למחוסר אמנה לדעת התוס'. ומשמע שאין כאן נדר כלפי שמיא אלא רק חסרון אמנה בין אדם לחבירו. והעירני הרב יעקב אפשטיין שע"י הודעה

ממספר חודשים, ובחודשים אלו לא ניתן מעשר כספים, ואחרי שיחזיר את הלוואה ניתן את הכסף לצדקה)? או במילים אחרות: האם מותר לנו לשנות ממנהגנו לתת צדקה כל חודש, וניתן רק אחרי מספר חודשים צדקה עבור חודשים אלו בגלל הנסיבות הנ"ל, או שכסף שחשבנו לתת לצדקה אסור לתת אותו בינתיים כהלוואה, ולתת אותו לצדקה רק אחרי השבת הלוואה?

ב. אם הדבר מותר, האם יש צורך לעשות התרת נדרים מצד השינוי של ייעוד הצדקה (כי סוף-סוף הסכום שאנו מפרישים יינתן בסוף לצדקה אלא שלא בזמן הקבוע בכל חודש)?
ג. אם צריך לעשות התרת נדרים, כיצד עושים זאת? האם יש אפשרות להתיר נדרים בלי לפרוט את הנדר (המנהג) שאותו מתירים, או שצריך לפרטו לכל הפחות?

א. הלוואת גמ"ח מול החזקת לומדי תורה

הלוואת גמ"ח נחשבת לגדולה שבמעלות הצדקה, כפי שנפסק בשו"ע (יו"ד סי' רמ"ט סעי' א'). מאידך נאמר (פאה פ"א מ"א): "ותלמוד תורה כנגד כולם". וכתב ה"חפץ חיים" (אהבת חסד ח"ב פרק י"ט) שהנוהגים לתת חומש ממונם לצדקה, ראוי שיתנו מעשר כספים אחד לבעלי תורה ומעשר כספים שני לשאר צרכי צדקה. ולכן יפה נהגתם עד כה שנתתם את המעשר לתלמידי חכמים נזקקים.

ובשו"ע (יו"ד סי' רנ"א סעי' ט' בהג"ה) כתב שאפילו אם תלמיד-חכם צריך לכסות, ועם הארץ החחיות – תלמיד-חכם קודם, אא"כ אותו עס-הארץ נמצא במצב של פיקוח נפש, שאז יש להעדיף את עס-הארץ על פני התלמיד-חכם (עיי' שם סעי' י"א). במקרה שלכם אין מדובר בפיקוח נפש, ולכן תלמיד-חכם עדיף, לכאורה. אמנם הש"ך (ס"ק ט"ז) כתב שבזה"ז אין דין תלמיד-חכם לענין זה, אך בתשובת יד אליהו (סי' מ"ג, מובא בפת"ש ס"ק ז') חולק עליו, וסובר שגם בזה"ז תלמיד-חכם קודם. ובאהבת חסד (פרק ו')

מוטלים עליו לפרנסם, אי אפשר לפוטרו; שהרי הנכסים קיימים כאן, והעניים זקוקים להם. ומציאות זו יוצרת חוב על הנכסים, למרות שהוא אישית פטור בגלל שהוא שוטה. כלומר, במקום שהעניים תלויים באדם מסויים, נוצר על נכסיו חוב לפרנסתם.

ועיין חידושי הרשב"א (שבועות כ"ה ע"א ד"ה אילימא צדקה לעני מושבע ועומד מהר סיני הוא), שכתב: יש מגדולי רבותינו הצרפתים ז"ל שאמרו דדווקא כשעני שואל ממנו צדקה השתא, מושבע ועומד ליתן לו. הא לעני דעלמא, שבונה חלה עליו, דאינו חייב לפרנס עניים במידי.

מבואר איפוא שכשהעני מצפה ממנו שיתן לו, יש עליו חיוב מיוחד. וזוהי כוונת הגמרא בר"ה שאמרה: "דהא קיימי עניים".

ולכאורה יש להביא ראיה הפוכה ממה שנאמר במסכת קידושין (ח' ע"ב):

התקדשי לי בכיכר. תנהו לעני – אינה מקודשת. אפילו עני הסמוך עלה. מאי טעמא? אמרה ליה, כי היכי דמחייבנא ביה אגא, הכי מחייבת ביה את.

פירוש הדבר, שמכיון שגם המקדש מצווה כמוה לפרנס את אותו עני, אין לה שום הנאה בכך שהוא נותן את הכיכר לעני עפ"י בקשתה. ואין לומר שהוא עשה במקומה את החובה המוטלת דווקא עליה, שהרי את חובתו שלו הוא ממלא, ולא את חובתה; ולכן אינה מקודשת. ובמחנה אפרים (הל' צדקה ס"א) הוכיח מכאן שאם יש עני קרוב לה, אע"פ שנאמר "מבשרך אל תתעלם" – אין המקדש פטור מלפרנסו, שלא כדעת המרדכי (ב"ב פ"א ס' תצ"ד).

אולם יש לומר שהמדובר בעני שאמנם היא רגילה לתת לו, אלא שעתה הוא זקוק במיוחד לעזרה. ונהי שהיא חייבת לתת לו, אך מכיון שהוא זקוק לצדקה כרגע, והוא מצפה לעזרה גם ממנו – אין המקדש יכול להיפטר ממנו, וגם הוא חייב לתת לו. וא"כ לא רק שאין סתירה מהגמ' בקידושין לדברי הרשב"א, אלא אדרבה, עפ"י הרשב"א מוסברת הגמרא גם לשיטת המרדכי. שאמנם בדרך כלל הקרובים חייבים

מוקדמת יכול להפסיק מלתת את המתנות לכהן אחר, ואין כאן משום חסרון אמנה. ורק כל עוד לא עשה כן אסור לו להפסיק מלתת את המתנות לכהן שהיה רגיל לתת לו, ולכן הכהן נחשב למוחזק; ויפה העיר.

ובני ר' עזריאל שיחי' העיר משיטת רש"י (גיטין ל' ע"א ד"ה במכרי) שדין "מכרי כהונה" נובע מזה שהאחרים מתייאשים מלקבל את המתנות, וממילא המכר זוכה. אולם זה נכון במעשר ראשון ובתרומה, שהמתנות שייכות לכל השבט. ואז, כאשר השבט מתייאש, נשארה זכותו של המוכר. ואכן ביחס למעשר עני שואל הירושלמי (גיטין פ"ג ה"ז): "וכי יש מכר לעני?!".

ג. מחויבות לעני המצפה לעזרה

עם זאת נראה שמכיון שאותו תלמיד-חכם עני הורגל עד כה לקבל מכם צדקה, יש בעיה בהפסקת התמיכה לאותו עני. ואכן מצינו שהתלות של העני במי שנותן לו צדקה יוצרת מעין חיוב על מי שרגיל לתת לו. וכך נאמר במסכת ר"ה (ו' ע"א):

אמר רבא: וצדקה מחייב עלה לאלתר (לענין "בל תאחר", שבצדקה אין להמתין ג' רגלים). מאי טעמא? דהא קיימי עניים.

כלומר, מציאותם של עניים הזקוקים לצדקה יוצרת חיוב מידי של הנותנים להימנע מלעכב את הצדקה, ועוברים מיד על "בל תאחר".

וכן מצינו שיורדין לנכסי שוטה וגובין מהם צדקה (כתובות מ"ח ע"א). וקשה, הרי שוטה פטור מכל המצוות! ועי' קצוה"ח (ס' ר"צ ס"ק ג') שהסביר זאת משום שיעבוד נכסים, שנכסיו של השוטה משועבדין לצדקה. ודבריו טעונים הסבר. נהי דנכסי דאיניש אינון ערבין ליה, ושיעבוד נכסים הוא מדין ערבות לחובו של הבעלים; אך כשהבעלים הם שוטים, ופטורים מן הצדקה, אין מקום לחייב את הערב – דהיינו את הנכסים – בחוב שהבעלים פטורים ממנו. אולם יש לומר שמאחר שיש עניים לפנינו, נוצר חוב על הנכסים. ובפרט בבניו ובנותיו, שהם

ומבחינה זו מותר לשנות. ואף כי ההרגל יוצר תלות, וממילא גם חיוב מיוחד להעדיף אותו על אחר, מ"מ ע"י הודעה מוקדמת שבמשך זמן ידוע לא יוכל לפרנסו, הוא מונע ממנו את התלות הזאת, וממילא הוא מפקיע בכך מעצמו את החיוב המיוחד. אלא שצ"ע כנ"ל (אות א), אם הלוואת גמ"ח גדולה יותר מאשר החזקת לומדי תורה. ולפי מה שפירשנו לעיל, העברה זמנית למטרות גמ"ח אין בה הפקעה של המצוה להחזיק תלמוד תורה.

לכן לענ"ד, הינכם רשאים להשתמש במעשר באופן זמני להלוואת גמ"ח, ולהחזירו אח"כ לתלמיד-חכם. ואין לכם צורך בהתרת נדרים, כי בכל מקרה אתם נותנים צדקה, ורק היעד משתנה. אלא שעליכם להודיע על כך לאותם עניים במועד סביר לפני הזמן הקבוע שבו הייתם רגילים להעביר להם את תמיכתכם.

יותר מאחרים, ולכן האחרים פטורים מלפרנס את העני; אך בנד"ד, שהעני משליך גם עליו את יהבו, הוא חייב לפרנסו כמו הקרובים.

תשובה

אמנם נכון הוא שאדם הרגיל לתת למישהו צדקה יכול להודיע לו שמכאן ואילך יתן לאחר; אך מ"מ יש עליו חיוב מיוחד לתת לו לפני אחרים. והשאלה א"כ במקומה, האם יש חובה להעדיף החזקת לומדי תורה קבועים על פני הלוואה לחבר עני? מיהו נראה לענ"ד שבמעביר מתלמיד-חכם להלוואת גמ"ח, אם נאמר שהלוואת גמ"ח זמנית חשובה יותר מהחזקת לומדי תורה, אין כאן משום חסרון אמנה. שהרי לא התחייבתם לתת לאותו תלמיד-חכם גם אם תזדמן לכם מצוה גדולה יותר המעלה בקודש,

סימן לג

נוכחות האב במילת בנו

שישתתף במילת בנו. האם כדין היא עושה, או שמכיון שחובת המילה מוטלת על האב, יש להזמין אותו לברית המילה של בנו? השאלה היא א"כ, האם אפשר למול בן ללא דעת אביו?

א. משמעות הנוסח של ברכת המילה

הגמרא במסכת פסחים (ז' ע"ב) דנה בנוסח ברכת המצוות, מתי מברכין ב"ל' ומתי ב"על". בתוך הדיון מקשה הגמרא על הסובר שיש לברך "לבער את החמץ":

מיחיבי: ברוך... על המילה התם, היכי נימא? נימא

ראשי פרקים

שאלה

א. משמעות הנוסח של ברכת המילה

ב. גדר השליחות במצוות מילה

תשובה

מסקנות

שאלה *

שאלני הרב משה לוינגר: פנויה ילדה בן מחוץ לנישואין. כדרכם של מקרים כאלו, היא ניתקה את קשריה עם אבי הבן. ועתה, כשילדה את הבן, לא הודיעה לאביו על הלידה, וגם אינה רוצה

* סיון תשמ"ח.